УДК: 371:177

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-4\(10\)-330-340](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-4(10)-330-340)

Головач Наталія Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська 2, м. Київ, 03039, тел.: (044) 490-95-00, e-mail: n_golovach@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-6215-6575>

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ВИПУСКНИКІВ ЗАКЛАДІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ДО САМОРЕАЛІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ІДЕОЛОГІЇ ЕКОЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ

Анотація. У статті розкривається зміст ідеї формування готовності випускників закладів середньої освіти до професійної підготовки, трудової діяльності та самореалізації в контексті дотримування єдиної системоутворюючої ідеї (стрижня еколюдиноцентризму). Наведені орієнтири визначення кінцевих результатів діяльності закладів дошкільної та середньої освіти.

Основну увагу у виховному і освітньому процесах зосереджено на розвитку аналітико-пізнавальної активності у дитини і діагностуванню цієї якості в родині та у закладах дошкільної та середньої освіти. Позитивна динаміка зростання індексу аналітико-пізнавальної активності у дитини стає кінцевим результатом діяльності закладів дошкільної та середньої освіти спільно з батьками, що доводить: навчили дитину вчитися, чи ні. Розвиток аналітико-пізнавальної активності у дитини та фіксація його рівня у вигляді кваліметричного індексу повинен стати одним з найважливіших кінцевих результатів діяльності закладів середньої освіти. Чим вище індекс аналітико-пізнавальної активності, тим більше ймовірність оновлення знань і вмінь, а також їх структурування і відбір необхідної інформації стає внутрішньою потребою самого здобувача середньої освіти, в наступному випускника професійної освіти, а потім фахівця.

Акцентується увага на засвоєнні здобувачами середньої освіти фундаментальних «ядер» знань з кожного предмету, що формують базис засвоєння актуальних професійних знань і вмінь на майбутнє. Зазначена необхідність спрямувати дитину на самопізнання власного «Я». Саме знання особистістю своїх професійно особистісних якостей, рис характеру, цінностей, фізіологічних та психомоторних якостей, а головне – моральності дає основу для висновку: навчили дитину жити разом в мультикультурному суспільстві чи не навчили.

Ключові слова: формування готовності випускників закладів середньої

освіти, ідеологія еколюдиноцентризму, системоутворююча ідея, індекс аналітико-пізнавальної активності, самопізнання власного «Я», жити разом в мультикультурному суспільстві.

Holovach Nataliia Vasylivna PhD (Education), associate professor Interregional Academy of Personnel Management, Frometivska St., 2, Kyiv, 03039, tel.: (044) 490-95-00, e-mail: n_golovach@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-6215-6575>

FORMATION TO READY STUDENTS-GRADUATE OF SCHOOL TO SELF-REALIZATION IN THE CONTEXT OF THE ECOLYDINOCENTRISM IDEOLOGY

Abstract. The article reveals the content of the idea of forming the readiness of graduates of schools for professional training, work activity and self-realization in the context of maintaining a unified system-building idea (the core of ecological human-centeredness). The guidelines for defining the final results of the activities of schools and children's institutions are given.

The main attention in the educational and educational processes is focused on the development of analytical and cognitive activity in the child and the diagnosis of this quality in the family, schools and children's institutions. The positive dynamics of the growth of the index of analytical and cognitive activity in the child becomes the ultimate result of the activities of schools and children's institutions in conjunction with parents, proving that they have taught the child to study or not. Development of analytical-cognitive activity in a child and fixation of its level in the form of a quality index should become one of the most important end results of the activity of schools. The higher the index of analytical and cognitive activity, the greater the likelihood of updating knowledge and skills, as well as their structuring and selection of necessary information becomes the internal need of the student of the school, the next graduate of vocational education, and then a specialist.

The focus is on the learning of the students of the fundamental "nuclei" of knowledge on each subject, forming the basis for assimilating relevant professional knowledge and skills for the future. The specified need to direct the child to self-knowledge of their own «I». It is the knowledge of the personality of his professionally personal qualities, traits of character, values, physiological and psychomotor qualities, and most importantly – morality gives the basis for the conclusion: they taught the child to live together in a multicultural society or not taught.

Keywords: formation of readiness of school graduates, ideology of ecological man-centeredness, system-building idea, index of analytical-cognitive activity, self-knowledge of own "I", live together in a multicultural society.

Постановка проблеми. Відомо, що найбільш успішними на сучасному ринку праці є фахівці, які мають розвинену аналітико-пізнавальну активність, цілеспрямовані, вміють критично мислити, жити разом в мультикультурному суспільстві, володіти сучасними вміннями та самореалізуються впродовж життя. Але сучасні заклади освіти не готують до цього, хоча і повинні знайти своє місце у вирішенні проблеми модернізації всієї національної системи освіти, яка здійснюється в наш час безсистемно і безпорадно.

В цілому діяльність закладів освіти регулюються рішеннями вищих рівнів законодавчої та виконавчої влади, включаючи Міністерство освіти і науки. Сьогодні Міністерство освіти України очевидно бюрократизує процес вступу до закладів вищої та професійної освіти за формальними принципами, що заважає підготовці необхідних суспільству і роботодавцям конкурентоздатних та конкурентоспроможних фахівців. Постає багато суттєвих питань, які не здатна вирішувати державна система освіти в контексті формування потужного трудового потенціалу країни з урахуванням особистісних інтересів молоді з перспективою на все життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки, у зв'язку з рішенням входження країни в Європейську спільноту, з'явилася велика кількість наукових праць стосовно здійснення відповідних інтеграційних процесів. Наразі активно проводяться дослідження розвитку освітньої галузі в напрямку модернізації національної системи освіти в контексті ідеології еколюдиноцентризму (О. Алієв, Г. Дмитренко, В. Кремень, Я. Лук'янчук-Арутюнян, Л. Москальова, В. Олійник, В. Солодков, та ін.). До цієї групи приєдналась група вчених-управлінців, які доповнили поняття «людиноцентризм» терміном «Еко» [1; 2]. Це означає ліквідування різних інсинуацій з приводу верховенства людини над природою і поглиблення органічного зв'язку людини з оточуючим природним середовищем без нанесення шкоди від людської діяльності. Однак при цьому багато в чому ігнорується факт своєрідності розвитку України, особливості ментальних рис населення, культурної спадщини та ін. Саме це обумовлює необхідність вибору Україною власного шляху модернізації освіти, але з певною орієнтацією на загальнолюдські цінності. У цьому сенсі, спираючись на ідеологію еколюдиноцентризму, стає можливим розробити власний вектор оновлення Національної системи освіти в контексті модернізації всієї України, починаючи з формування готовності випускників закладів середньої освіти до професійної підготовки, трудової діяльності та самореалізації.

Мета статті – розкрити зміст ідеї формування готовності випускників закладів середньої освіти до професійної підготовки, трудової діяльності та самореалізації в контексті ідеології еколюдиноцентризму.

Виклад основного матеріалу. Автори наукових праць [1-3] розкривають сучасне розуміння «людини», «особистості» як дуже складного біосоціального явища (істоту), яку неможливо повністю розпізнати. Але основні змістові характеристики людини можна виявити за допомогою спостережень (власне, спочатку з боку дорослих за дітьми та молоддю, а потім і через дослідження самих себе через «пробудження інтересу до цього дійства»). Велику користь від самопізнання власного «Я» буде мати сама людина в контексті особистої самореалізації, в першу чергу, в сфері діяльності, в родині, а також в інших сферах через самореалізацію, в різних соціумах. Тому виміри якостей особистості є необхідною умовою прищеплення дитині, а згодом підлітку, дорослому, інтересу до самопізнання власного «Я», а потім і самовдосконалення на цій основі.

Формування готовності випускників закладів середньої освіти (стрижня еколюдиноцентризму) до професійної підготовки, трудової діяльності та самореалізації в контексті дотримування єдиної системоутворюючої ідеї залежатиме від умов діяльності взаємопов'язаних між собою закладів освіти системи вітчизняної освіти.

Почнемо з закладів дошкільної освіти. Відомо, що навіть наймолодші діти (здобувачі дошкільної освіти) вже володіють деякими якостями і властивостями, що характеризують їх як особистість. І на які умови формування цих якостей необхідно звернути увагу, щоб дотримуватися єдиної системоутворюючої ідеї? І що можуть надати дітям заклади дошкільної освіти, щоб сприяти їх самореалізації не тільки зараз, а й впродовж всього їх майбутнього життя? Як маленькі споживачі, діти мають здебільшого потреби: «щоб було цікаво відвідувати заклад дошкільної освіти». Це дуже потрібно також батькам на цій стадії розвитку дитини (до речі, батьки – це також опосередкований споживач послуг системи освіти, на якість життя якого впливає рівень самореалізації їх дітей).

Для того щоб задовольнити цю потребу маленького споживача потрібно, по-перше, сформувати атмосферу доброзичливості в колективі, яка базується на повазі один до одного, починаючи з відношення вихователя до дитини та вихователів один до одного. По-друге, організувати навчання та розвиток так, щоб було цікаво дитині. По-третє, орієнтуватись на розвиток аналітико-пізнавальної активності особистості дитини, на вивчення природних явищ.

Це всім відомі речі, включаючи підбір вихователів, для яких їх праця була б «сродньою» (за Г. Сковородою) та використання цікавих розвивальних ігор для навчання і розвитку дітей. Інноваційним тут буде, в першу чергу, розвиток у дітей аналітико-пізнавальної активності. Крім того, потребує більшої уваги використання цільових діагностичних ігор для спостереження за проявами тих чи інших якостей кожної окремої дитини, включаючи вольові, аналітичні, лідерські,

комунікативні, моральні, психофізіологічні та інші. Результати таких спостережень обов'язково мають обговорюватися з батьками та фіксуватися у спеціальних «картках досягнень дитини» протягом всього періоду перебування її у закладі дошкільної освіти. Відомо, що у деяких з них на цей час вже впроваджуються подібні картки.

Крім того, заклад дошкільної освіти є тією ланкою освіти, яка має з родиною безпосередні зв'язки, одержує від батьків вже певний «продукт» зі своїм стрижнем. Оскільки цей стрижень повинен бути людиноцентричним, саме результати спостережень за такими якостями, як моральність, та її складова відповідальність, аналітичне мислення, воля, необхідно в першу чергу обговорювати вихователям з батьками для ефективної співпраці у напряму розвитку дитини. Стосовно надання знань, то мова йде не тільки про те, щоб навчити дітей писати, рахувати, читати та інше, а давати роз'яснення щодо основних природних явищ, сутності людини та родини, щоб діти могли самі спостерігати та аналізувати ці явища в розрізі їх розвитку[1; 4; 5].

Ми переконані, що тут можна реалізувати системний підхід до змістовної модернізації освіти, коли діяльність персоналу всіх закладів освіти підкорюється єдиній самоутворюючій ідеї: «сприяння самореалізації особистості впродовж життя в рамках загальнолюдської моралі і національної свідомості».

У дошкільному закладі освіти це робиться по двом напрямам. Перший напрям пов'язаний з формуванням доброзичливої атмосфери уваги до дитини, щоб вона з задоволенням відвідувала цей заклад. Другий – зі спостереженням (результати якого фіксуються в картах особистості), розвитком аналітико-пізнавальної активності (АПА) в процесі проведення головним чином розвивальних ігор.

У молодших класах закладів середньої освіти перший напрям також суттєво пов'язаний з загальною атмосферою освітньо-виховного процесу, а другий з діагностуванням індексу АПА в процесі викладання інтегрального курсу «Людина. Родина. Світ.» [5].

Отже, в якості кінцевих результатів діяльності (КРД) закладів дошкільної освіти необхідно розглядати наступні індексні результати діагностування рівня: аналітико-пізнавальної активності; засвоєння знань про основні природні явища, що оточують людину; наявності різних якостей, включаючи також ті, що складають моральний стрижень дитини за спостереженням батьків і вихователів. Застосування факторно-критеріальної кваліметрії дозволить виміряти результати таких перших спостережень за дитиною кількісною мірою у вигляді відносних до одиниці показників – індексів (від 1,0 до 0,0) [6].

На *Рис. 1* представлено орієнтири КРД закладів дошкільної освіти, які повинні фіксуватися в картках досягнень особистості. Зміст карток обов'язково,

підкреслюємо, обговорюється з батьками. Це стає певною технологією об'єднання інтересів батьків і вихователів біля дитини, що має продовження в закладах середньої освіти (початкових і середніх класах), але вже у меншому обсязі. Це буде багато в чому сприяти налагодженню конструктивних відносин між батьками та вихователями (вчителями), які сьогодні далеко не завжди ефективні.

Рис. 1. Орієнтири визначення кінцевих результатів діяльності (КРД) закладів дошкільної освіти

Картка є тим первинним документом, що, з одного боку, об'єднує батьків і вихователів, з другого боку, супроводжує дитину до етапу випуску з закладу середньої освіти. Але в середніх класах діти самі мають приєднуватися до діагностування в контексті прищеплення ними інтересу до самопізнання власного «Я».

По мірі продовження спостережень уточнюються критерії оцінювання якостей дитини в контексті збільшення вхідної інформації. Найпростіше оцінювати те чи інше явище спочатку за одним критерієм за важливим фактором. Наприклад, аналітичне мислення дитини – вміння порівнювати щось з чимось і робити правильні висновки. Якщо 10 з 10 порівнянь дитина зробила правильні висновки, то це буде 1,0, якщо 8 з 10 – це буде 0,8 і т.д. А якщо, наприклад, дитина завжди ламає іграшки, щоб зрозуміти, що там всередині – це означає наявність у неї пізнавальної активності, аналітичного мислення. У випадку, коли дитина робить це з інших причин, така агресивна поведінка вже не характеризує аналітику, скоріше навпаки.

Тобто в картці досягнень особистості кожний показник наявності у дитині тої, чи іншої якості буде мати вигляд від одиниці до нуля (ідеал, стандарт, норма). Стосовно подальшої «долі» цієї картки, то вона має «супроводжувати» дитину із

закладу дошкільної освіти до закладу середньої (початкову школу), а її копія може залишитися у батьків для їх особистого спостереження, динаміки розвитку дитини. В закладах середньої освіти ці картки мають супроводжувати дитину аж до випуску і додаватися до атестату.

Відтак, заклади середньої освіти мають надати здобувачам (і це вже стало істиною, але поки ще недосяжною) як мінімум дві компетентності, які є ключовими: «Навчати дітей та молодь вчитися (розвиватися) впродовж життя» і «навчити жити разом в мультикультурному суспільстві».

У контексті ідеології еколюдиноцентризму це і буде означати додержання системоутворюючої ідеї сприяння самореалізації людини впродовж життя. Але як визначити, навчили дитину вчитися протягом життя чи ні, навчили жити разом чи ні? Практика це покаже. А на які критерії треба орієнтуватися в закладах середньої освіти? Сьогодні традиційна оцінка знань мало про що «говорить».

Щоб відповісти на ці запитання, треба визначити ту складову кінцевих результатів діяльності закладу середньої освіти, що абсолютно чітко відповіла на ці питання. Такою складовою є відносно нова категорія, яка характеризує сутність навчання та розвитку «постійно» – аналітико-пізнавальна активність (АПА). Чим вище АПА, тим вищий рівень оновлення знань і вмінь, а також їх структурування і відбір необхідної інформації стає внутрішньою потребою самого здобувача середньої освіти, в наступному випускника професійної освіти, а потім фахівця.

Аналітичний розум – це досягнення людства, сутність інтелекту, здатність глибоко аналізувати ситуацію та можливі наслідки рішень. У зв'язку з цим, розвиток аналітико-пізнавальної активності у дитини та фіксація його рівня у вигляді кваліметричного індексу (АПА) повинен стати одним з найважливіших кінцевих результатів діяльності усіх закладів освіти, особливо в закладах середньої освіти [7; 8].

Основну увагу у виховному і освітньому процесах треба приділяти розвитку АПА і діагностуванню цієї якості спочатку в родині, потім продовжувати у закладах дошкільної та середньої освіти. Приріст (позитивна динаміка) індексу АПА стає кінцевим результатом діяльності закладів дошкільної та середньої освіти спільно з батьками, який доводить: навчили дитину вчитися, чи ні. Дійсно, якщо у дитини високий індекс АПА (скажімо більше 0,80), то її навчили вчитися та розвиватися впродовж життя. У зв'язку з цим є всі підстави одержати конкурентоздатного випускника професійного закладу освіти.

Але є ще два КРД діяльності закладів середньої освіти в контексті реалізації системоутворюючої ідеї. Мова йде про те, що аналітико-пізнавальну активність треба орієнтувати *по-перше*, на засвоєння фундаментальних «ядер» знань з кожного предмету. Мова йде про ті ключові знання, які ніколи (або тривалий час) не застарівають. Це закони (не юридичні), закономірності, тенденції, принципи,

основні положення з кожного предмета, що формують базис засвоєння актуальних професійних знань і вмінь на майбутнє. *По-друге*, АПА треба спрямувати на самопізнання дитиною власного «Я». Наважливість такого самопізнання, яке сьогодні не є пріоритетом у вітчизняних закладах середньої освіти (а профорієнтація є лише малою часткою цього процесу) важко переоцінити з точки зору впливу на самореалізацію в трудовій сфері, родині, різних соціумах. Саме знання людиною своїх професійно особистісних якостей, рис характеру, цінностей, фізіологічних та психомоторних якостей, а головне – моральності (до цього ж знання іноземних мов) дає основу для висновку: навчили дитину жити разом в мультикультурному суспільстві чи не навчили. Особливо треба виділити знання здобувачів середньої освіти рівня своєї моральності, бо повага до інших людей (їх релігія, традиції, цінності тощо) є підґрунтям комфортних стосунків без конфліктів в будь-якому соціумі.

В середніх класах ЗСО, коли здобувачі досягають підліткового віку, в якому самоствердження досягає активної фази, діагностування рівня наявності у них особистісних якостей і розумне їх порівняння може визвати загальний ефект самовдосконалення. При цьому розвиток аналітико-пізнавальної активності та прищеплення інтересу до самопізнання власного «Я» продовжують бути пріоритетними напрямками діяльності вчителів, але вже з підключенням до цього процесу самих здобувачів ЗСО.

Немає сенсу доводити те, що якщо у дитини викликати інтерес до освітньо-виховного процесу (через розвинену АПА), то багато необхідних знань він зуміє здобути самостійно. Важливо тільки допомогти дітям зрозуміти, що така активність на користь їм самим в їх особистій самореалізації та в загальних інтересах суспільства.

На *рис. 2* представлено орієнтири визначення трьох кінцевих результатів діяльності (КРД) закладів середньої освіти (ЗСО) в умовах дотримання системоутворюючої ідеї в межах ідеології еколюдиноцентризму.

Рис. 2. Орієнтири визначення кінцевих результатів діяльності (КРД) закладів середньої освіти (ЗСО) [2]

Як бачимо з Рисунок 2, основні зусилля всіх класів (від початкових до старших) ЗСО чітко орієнтовані на підвищення індексу аналітико-пізнавальної активності (АПА) здобувачів як головної умови підвищення рівня засвоєння фундаментальних «ядер» знань і рівня самопізнання власного «Я». При цьому, саме індекс АПА для самого випускника ЗСО стає критерієм, який дозволяє вирішити: чи продовжувати освіту у закладах вищої освіти (ЗВО), чи у професійно-технічних (ЗПТО), чи займатися трудовою діяльністю. При цьому «картка досягнень особистості» має видаватися випускникам закладів середньої освіти як додаток до атестату зрілості (про що вже зазначалося вище).

Висновки. Таким чином, змінюються умови формування готовності випускників закладів середньої освіти до професійної підготовки, трудової діяльності та самореалізації в контексті ідеології еколюдиноцентризму, і як результат формування більшості компетентного контингенту абітурієнтів, а потім і студентів, наприклад, у ЗВО. Щоб готувати конкурентоспроможних і конкурентоздатних випускників цих закладів, головним критерієм, ми визначаємо, індекс АПА, а не традиційні оцінки за певними предметами. Сам по собі високий індекс АПА вже буде означати, що абітурієнт буде успішно вчитися, але за однією умовою – це вибір «сродньої» професії не стільки за принципом «хочу-не-хочу», скільки за принципом «хочу-можу», чому сприятиме в тому числі і знання власного «Я».

Нажаль, вітчизняна профорієнтація в ЗСО йде більше за першим принципом, бо для реалізації другого треба переходити на культуру цільового управління за

кінцевими результатами. Тобто, тільки після того, як ЗСО зможе прищепити здобувачам інтерес до самопізнання власного «Я», стане можливим реалізувати компетентнісний підхід (який сьогодні активно, але безпорадно декларується) до навчання в ЗВО: готувати тільки тих, хто зможе найефективніше реалізувати одержані знання на практиці як в інтересах суспільства, так і за власними інтересами. В цьому напрямі ми і будемо продовжувати подальші наукові дослідження.

Література:

1. Дмитренко Г. А., Солодков В. Т. Інноваційна методологія модернізації національної системи освіти в контексті ідеології еколюдиноцентризму. Вісник післядипломної освіти. Київ.»Атоколгруп, вип. 14. 2015. с. 41-51.
2. Головач Н. В., Дмитренко Г. А. Системне формування нового покоління нації: гуманістичний контекст: монографія. К.: ДКС-Центр, 2019. 350 с.
3. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. 2-ге вид. К.:Знання України. 2011. 520 с.
4. Людина. Родина. Світ: навч. посіб. для учнів 2-го класу загальноосвітніх навч. закл. / О. К. Алієв, Л. Ю. Москальова, Е. О. Помиткін. К.: «Майстер книг», 2018. 162 с.
5. Помиткін Е. О. Методичні рекомендації щодо викладання в початковій школі інтегрованого курсу «Людина. Родина. Світ.» К.: «Майстер книг», 2018. 72 с.
6. Кваліметрія в управлінні: гуманістичний контекст : навч. посіб./ Г. А. Дмитренко, Т. І. Бурлаєнко, В. В. Медвідь: під. заг. ред. Г. А. Дмитренко. Київ. Житомир, видавець О. О. Євенок, 2016. 336 с.
7. Дмитренко Г. А., Олійник В. В. Вимірювання ключового індикатору кінцевих результатів – індексу аналітико-пізнавальної активності (АПА) учнів. с.165-177 в кол. монографії: культура цільового управління в національній системі освіти: гуманістичний контекст. Луцьк: Вежа Друк. 2017. 412 с.
8. Лук'янчук-Арутюнян Я. А. Аналітико-пізнавальна активність учнів: сутність та можливості діагностування у загальноосвітніх навчальних закладах. Освіта та розвиток обдарованої особистості : щомісяч.наук.-метод. журнал. №8(51) серпень. 2016. с. 38-44.

References:

1. Dmytrenko H. A., Solodkov V. T. (2015) *Inovatsiina metodolohiia modernizatsii natsionalnoi systemy osvity v konteksti ideolohii ekoliudynotsentryzmu* [Innovative methodology of modernization of the national education system in the context of the ideology of ecological human-centeredness]. Visnyk pisliadyplomnoi osvity. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Holovach N. V., Dmytrenko H. A. Systemne formuvannia novoho pokolinnia natsii: humanistychnyi kontekst: monohrafiia [Systematic formation of a new generation of the nation: humanistic context: monograph]. K.: DKS-Tsentr, 2019. 350 s. [in Ukrainian].
3. Kremen V. H. (2011) *Filosofiia liudynotsentryzmu v osvitnomu prostori* [Philosophy of human centeredness in the educational space]. 2-he vyd. Znannia Ukrainy. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Liudyna. Rodyna. Svit: navch. posib. dlia uchniv 2-ho klasu zahalnoosvitnikh navch. zakl. (2018). O. K. Aliiev, L. Yu. Moskalova, E. O. Pomytkin. [Man Family. World: A textbook for 2nd grade students]. K.: «Maister knykh. [in Ukrainian].

5. Pomytkin E. O. (2018) *Metodychni rekomendatsii shchodo vykladannia v pochatkovii shkoli intehrovanoho kursu «Liudyna. Rodyna. Svit.»* [Methodical recommendations for teaching in primary school integrated course "Man. Family. World."]. K.: «Maister knyha». [in Ukrainian].
6. Kvalimetriia v upravlinni: humanistychnyi kontekst (2016) [Quality in management: the humanistic context] : navch. Posib Kyiv. [in Ukrainian].
7. Dmytrenko H. A., Oliinyk V. V. (2017) Vymyruvannia kliuchovoho indykatoru kintsevykh rezultativ – indeksu analitychno-piznavalnoi aktyvnosti (APA) uchniv. [Measurement of the key indicator of the end results - the index of analytical-cognitive activity (ACA) of students]. s. 165-177 v kol. monohrafi: kultura tsilovoho upravlinnia v natsionalnii systemi osvity: humanistychnyi kontekst./ Za zah. red. H. A. Dmytrenko i V. V. Oliinyka – Luts'k: Vezha Druk. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Lukianchuk-Arutiunian Y. A. (2016) Analityko-piznavalna aktyvnist uchniv: sutnist ta mozhlyvosti diahnostuvannia u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [Students' analytical and cognitive activity: the essence and possibilities of diagnostics in general educational institutions] Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti : shchomisiach.nauk.-metod. zhurnal. №8(51) serpen. Kyiv. [in Ukrainian].